

УДК 130.2:159.923.2.072.42

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.12>

І. С. Караєва

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6657-9583>старший викладач кафедри англійської мови та комунікації
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПТИ ОЛДОСА ГАКСЛІ В ЕСЕЇСТИЧНОМУ ТА ХУДОЖНЬОМУ ПРОЯВАХ

Постановка проблеми. Філософська есеїстика та філософський роман є складовими філософського мистецтва. Вони посідають важливе місце в системі сучасної філософської антропології в формі метаантропології. Традиція висвітлювати концептуальну ідею одночасно в есеїстичній і художній формі прослідковується у творчості О. Гакслі, А. Камю, Ж.-П. Сартра, Дж. Орвела, Г. Гессе, Ф. Кафки та інших мислителів XX століття. Нині поєднання есеїстики та художнього тексту стає зручним інструментом для митців максимально повно та відкрито виразити свою позицію щодо проблеми, зосередитись на ідеї. Розмиванню жанрів сприяє і швидке розповсюдження трансдисциплінарного підходу у наукових пошуках та дослідженнях. Такі сучасні українські автори як Н. Хамітов, О. Забужко, С. Жадан, Ю. Андрухович успішно втілюють свої концептуальні ідеї в есеїстичній та художній формі.

Аналіз останніх досліджень. Філософським підґрунтям статті послугували роботи дослідників, які розглядають втілення концептів в есеїстичній та художній прозі. Зокрема, Н. Хамітов та С. Крилова у роботі «Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія» дають визначення понять філософського есею та філософського роману як складових філософського мистецтва [10, с. 248–250]. Стаття Т. Шевченко «Письменницька есеїстика: осмислення феномену» присвячена дослідженню понять «письменницька есеїстика» та «художня есеїстика» [11, с. 113]. В монографії Т. Шевченко «Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця XX – початку XXI ст.» запропоновано осмислення есеїстики в ментативно-нарративному дискурсі та визначено її як продуктивну художньо-дискурсивну практику в письменстві сучасності [12, с. 2].

Мета. Метою статті є довести, що філософські концептуальні ідеї О. Гакслі знайшли відображення в його філософській есеїстиці та філософських романах. Для цього слід виокремити філософські концепти О. Гакслі в творах означених жанрів, прослідкувати паралелізм їх існування та навести приклади, що підтверджують ідею авторки статті.

Основний матеріал. У сучасній філософії під концептом (від лат. *conceptus* – поняття) розуміють поняття-ідею, що містить у собі певний підхід до дійсності. В процесі розгортання змісту концепту у системі суджень утворюється концепція [9, с. 300]. Філософське мистецтво передбачає філософствування на будь-яку тему у художній формі, коли філософські категорії набувають образно-персоналістичної форми [10, с. 248]. Філософський есей та роман є важливими складовими та дієвими інструментами для трансляції концептуальної ідеї автора твору. За визначенням Н. Хамітова філософський есей уявляє собою філософський щоденник особистості. Есеїстичне філософствування не є завершеним, воно спрямоване на пробудження творчої активності того, хто сприймає [10, с. 242]. У філософському романі художні образи – це персоналістично виражені смислообрази у вигляді героїв твору [10, с. 248]. Специфіка філософського роману, характеризуючись його всеохопним гуманітарним знанням та тяжінням до оперування різними культурними універсаліями, зумовлює звернення до досліджень різних актуальних тем філософського простору, що й демонструє філософська романістика О. Гакслі. Тексти О. Гакслі стали індивідуальним продуктом, особлива цінність якого полягає в тому, що його в естетико-культурному контексті репрезентують водночас філософ і письменник в одній особі. За спостереженням І. Берліна О. Гакслі «витрачав багато часу на збір фактів; він волів, щоб йому розповідали факти, аніж думки – думки він формував сам» [13, с. 153].

Філософські концепти О. Гакслі стосуються феномену творчої особистості, смерті та безсмертя особистості, моделювання майбутнього людства, ідеального наркотичного засобу. Вони знаходять своє відображення як в есеях автора, так і в його художніх творах. Для дослідження використані есеїстичні твори О. Гакслі «Музика уночі» / *Music at Night* (1931) [17], «Тексти та приводи» / *Texts and Pretexts* (1932) [14], «Брама сприйняття» / *The Doors of Perception* (1954) [3], «Небо і пекло» (*Heaven and Hell*) (1956) [4], «Повернення до прекрасного нового світу» / *Brave New World Revisited* (1958) [21], «Література і наука» / *Literature*

and Science (1963) [15], «Шекспір і релігія» / Shakespeare and Religion (1963) [16] та «Збірка спогадів» / A Memorial Volume (1966) [13]. До аналізу залучені філософські романи О. Гакслі «Жовтий Кром» / Crome Yellow (1921) [5], «Блазнівський танок» / Antic Hay (1923) [20], «Це безплідне листя» / Those Barren Leaves (1925) [24], «Контрапункт» / Point Counter Point (1928) [22], «Прекрасний новий світ» / Brave New World (1932) [1] і [2], «Сліпий у Газі» / Eyeless in Gaza (1936) [19], «Через багато літ помирає лебідь» / After Many a Summer Dies the Swan (1939) [18], «Час повинен зупинитись» / Time Must Have a Stop (1944) [26], «Мавпа та сутність» / Ape and Essence (1948) [23], «Острів» / Island (1962) [25].

Концептуальна ідея О. Гакслі щодо творчої особистості та її самоактуалізації висвітлена у філософських есеях «Музика вночі», де прослідковується шлях митця до творчої досконалості [17, с. 105]. Автор підкреслює, що твір мистецтва «говорить» про всесвіт його власною мовою [17, с. 302]. В есеях «Література і наука» О. Гакслі виокремлює головні теми творчого осягнення митця – людина і природа [15, с. 108], які стануть ключовими в романі «Острів». О. Гакслі, як дослідника феномену людини, завжди цікавили внутрішні, ірраціонально-несвідомі процеси в організації людини, адже себе О. Гакслі називає «колекціонером людських типів» [17, с. 98]. Загалом, в есеях «Музика вночі» та «Література і наука» сформульовані основні тези стосовно творчої особистості, духовної природи людини, її свідомості та світогляду. Концептуальна ідея творчої особистості широко представлена в філософських романах О. Гакслі, адже персонажі-митці працюють в різних сферах духовної культури: філософи, письменники, художники, науковці. Персонаж-філософ незмінно присутній у всіх творах О. Гакслі, бо саме через нього автор транслює свої ідеї (містер Скоуган «Жовтий Кром», Філіп Куорлз та Марк Ремпін «Контрапункт», Френсіс Челайфер та Келамі «Це опале листя», Ентоні Бівіс «Сліпий у Газі», Вільям Проптер «Після багатьох літ помирає лебідь», Бруно Ронтіні «Час повинен зупинитись» та ін.). В арсеналі творчих особистостей О. Гакслі є також персонаж-архітектор («Блазнівський танок»), персонаж-науковець («Контрапункт», «Сліпий у Газі», «Після багатьох літ помирає лебідь»). Саме вустами таких героїв промовляє автор, що і є характерною рисою філософського роману. Часом, О. Гакслі в одному персонажі втілює філософа і митця (Марк Ремпін «Контрапункт», Вільям Проптер «Після багатьох літ помирає лебідь»). Значну увагу письменник приділяє проблемі формування світогляду творчої особистості своїх героїв, інтегруючи в художній світ власний шлях пошуку досконалості.

О. Гакслі доходить висновку, що чим особистість митця глибша і насичена, тим більше вона відчужена від оточуючого світу, тим глибший її конфлікт зі світом.

О. Гакслі-гуманіст не міг стояти осторонь проблем життя та смерті. Сенси людського існування, смерть та безсмертя стають головними об'єктами осмислення на всіх етапах творчої діяльності митця. Зокрема, в есеях «Тексти й приводи» він виправдовує самогубство, пояснюючи, що для «благородного духу» краще смерть, ніж принизливе та вульгарне життя [14, с. 264]. Зазначимо, що в останні дні життя, О. Гакслі, смертельно хворий і прикутий до ліжка, звертається до Шекспіра в есеї «Шекспір і релігія» [16]. Підсумовуючи прожите життя і багатий різноманітний життєвий досвід, філософ О. Гакслі приходить до висновку: «Світ – це ілюзія, але ілюзія, до якої ми повинні ставитись серйозно, тому що він реальний настільки, наскільки це можливо і в тих аспектах реальності, які ми здатні сприйняти» [16, с. 174]. В художньому світі О. Гакслі концепт смерті червоною лінією проходить через всю творчість автора. Уже в першому романі «Жовтий Кром» О. Гакслі зображує головного героя Деніса Стоуна на межі життя й смерті. У романі «Блазнівський танок» Казимир Ліпіат (так само, як і Деніс Стоун) під тиском життєвих перипетій і творчих невдач задумується над тим, чи не звести рахунки з життям. В наступних романах самогубства та смерті починають здійснюватись: Еверард Веблі, Моріс Спендрел, Етель Кобет («Контрапункт»), родичі Джеймса, Брайан та його мати («Сліпий у Газі»), Пітер Бун («Після багатьох літ помирає лебідь»), Дейзі Окем втрачає батька, матір, чоловіка й сина, також гинуть Юстас, Рейчел, Бруно («Час повинен зупинитись»), Джон Дикун та його мати Лінда («Прекрасний новий світ»). Зауважимо, що самогубство О. Гакслі розглядає як спосіб протистояти тиску зовнішнього світу, не зрадивши своє «Я». Завдяки буддистській філософії, на якій ґрунтується роман «Острів», безглуздість життя і абсурдність смерті поступово переростають у стійку концепцію наповненості життя та смиренності до смерті. У романі «Острів» йога смерті посідає важливе місце в житті мешканців буддистської громади. На думку автора, позитивний підхід до смерті допомагає людині звільнитись від пресу неминучості цієї події, прикладом чому слугує смерть Лакшмі Макфейл. Згідно буддистській традиції невістка Сузила ретельно готує Лакшмі до переходу в іншу реальність: на фоні звуків приємної музики, Сузила намагається утримати свідомість умираючої і допомогти відшукати шлях до Світа. Суть мистецтва смерті О. Гакслі бачить в її усвідомленні та сприйнятті. Смерть тепер можна тлумачити як «екзистенціал

метаграницного буття, який характеризується трансцендентністю», про що йшлося в одному з наших попередніх досліджень [7, с. 22].

Звернення О. Гакслі до теми прогнозування майбутнього людства було не випадковим, адже він завжди вболівав за людину та намагався вказати шлях до її щасливого майбутнього. Для дослідження використані есеїстичні твори О. Гакслі «Музика уночі» та «Повернення до прекрасного нового світу». Зокрема, у зірці есеїв «Музика уночі» О. Гакслі наголошує, що на сучасному йому етапі першочерговою виступає проблема особистості, яка виражається в праві на щастя і самовираження [17, с. 105]. Весеях «Повернення до прекрасного нового світу», виданих через двадцять шість років після публікації антиутопії «Прекрасний новий світ», О. Гакслі задекларував, що пророцтва, зроблені в 1931 році, справдилися набагато раніше, ніж він очікував. Свідченням тому, наголошує автор, слугує низка фактів: в середині ХХ ст. швидко збільшення чисельності населення на тлі виснаження природних ресурсів, руйнування соціальної стабільності, науково обґрунтоване маніпулювання свідомістю людини та ін. [21]. Філософський концепт майбутнього людства знайшов своє художнє відображення у філософських романах-антиутопіях «Прекрасний новий світ», «Мавпа і сутність», та утопії «Острів», які ми назвали «прогностичними романами» [8]. «Прогностичний роман» об'єднує в загальну концепцію всякий художній твір романного жанру, що пропонує проект майбутнього людства – як позитивного (утопія) так і негативного (антиутопія та її різновиди) [8, с. 34]. Передусім нагадаємо, що вже в ранніх реалістичних романах автора мають місце окремі епізоди, пов'язані з прогнозуванням майбутнього людства («Жовтий Кром», «Це опале листя», «Контрапункт», «Час повинен зупинитись»). В антиутопії «Прекрасний новий світ» О. Гакслі одним з перших заперечив доктрини науково-технічного прогресу, який призводить до насильства над індивідуальністю та позбавлення свободи думки. А в наступному романі-антиутопії «Мавпа і сутність» суспільство майбутнього в романі доведене до гротеску – люди перетворились на людиноподібних істот, які продовжують деградувати на руїнах колишнього життя. О. Гакслі наголошує, що прогрес є лише вигадкою про те, ніби можна отримати щось, нічого не віддавши натомість [23]. В останньому і головному (на думку автора роману і нашу також) романі «Острів» втілена ідея ідеального суспільства й досконалої особистості, запропонована з позицій сучасного О. Гакслі часу – суспільство буддистів, метою життя якого є збереження людської гідності, здорового глузду і свободи [25].

Слід згадати концептуальну ідею ідеального наркотичного засобу, яка осмислювалась О. Гакслі в його есеях «Музика уночі» та «Повернення до прекрасного нового світу». Автор порушує питання про створення ідеального наркотику, вживання якого не мало б негативних наслідків. Важливо розуміти, що О. Гакслі розглядає можливість розширення свідомості людини виключно у гуманістичному напрямку, адже трансперсональні переживання мають сильні зцілювальні можливості та слугують методикою самовдосконалення особистості людини. Більш того, світова наукова спільнота визнала О. Гакслі фундатором сучасної трансперсональної психології, про що йдеться в одній із наших статей [6]. Великою заслугою О. Гакслі стало те, що він не тільки проєкспериментував на собі вживання психodelіків, а й мав сміливість оприлюднити свій трансцендентний досвід в есеях «Брама сприйняття» та «Небо і пекло». В художній формі ця концептуальна ідея втілена у філософських романах «Прекрасний новий світ» та «Острів». У романі «Прекрасний новий світ» йдеться про наркотичний засіб під назвою сома, який не має негативних наслідків та рекомендується до регулярного приймання у вигляді пігулок, сомної води, морозива тощо. Тему продовжено в романі «Острів», де ідеальний наркотик мокша уявляє собою науково культивованій допінг, що сприяє вдосконаленню особистості людини. Не можна не погодитись з О. Гакслі у тому, що у людини споконвік була, є і буде потреба відпочити від «свідомої особистості» [2, с. 132], на що й спрямовані пошуки й експерименти О. Гакслі.

Висновки. В статті проаналізовано основні філософські концепти О. Гакслі та їх висвітлення в есеях та філософських романах автора. Концепт творчої особистості полягає в тому, що митець приречений вступати в конфлікт з оточуючим світом аби вберегти особистісне начало від масової бездуховності й конформізму. Концептуальна ідея смерті проходить еволюцію від абсурдності смерті до стану екзистенціалу. Моделювання майбутнього людства як концепт остаточно сформувався і знайшов своє художнє відображення в останньому романі «Острів». Концептуальна ідея ідеального наркотичного засобу на благо людства осмислюється як засіб пізнання та вдосконалення особистості людини, також, ця ідея реалізувалась в практичній трансперсональній психології як засіб, що полегшує стан невиліковно хворих людей.

Література

1. Гакслі О. Прекрасний новий світ. Пер. з англ. С. Маренка. Всесвіт. 1994. № 5–6. С. 64–119.

2. Гакслі О. Прекрасний новий світ. Пер. з англ. С. Маренка. Всесвіт. 1994. № 7. С. 96–135.
3. Гакслі О. Брама сприйняття. Пер. з англ. О. Буценка. Всесвіт. 1994. № 5–6. С. 120–134.
4. Гакслі О. Небо і пекло. Пер. з англ. О. Буценка. Всесвіт. 1994. № 7. С. 136–154.
5. Гакслі О. Жовтий Кром. Пер. з англ. В. В. Вишневого В. В. Київ : Український письменник, 2011. 226 с.
6. Караєва І. С. Олдос Гакслі : біля витоків трансперсональної психології. Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку. Інститут культурології Рівненського державного гуманітарного університету. *Наук. збірник. Напрям: Культурологія*. 2019. Вип. № 33. С. 178–185.
7. Караєва І. С. Екзистенціаль смерті й безсмертя особистості у філософських романах Олдоса Гакслі: культурологічний аспект ». НАУКМА. *Наукові записки. Теорія та історія культури*. 2021. Том 4. С. 22–27.
8. Караєва І. С. Філософські виміри прогностичних романів Олдоса Гакслі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 44. С. 34
9. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
10. Хамітов Н.В., Крилова С. А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. Київ : КНТ, 2022. 275 с.
11. Шевченко Т. *Вісник ОНУ. Сер.: Філологія*. 2019. Т. 24, вип. 2 (20). С. 113–124.
12. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ-початку ХХІ ст.: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.
13. Huxley A. Texts and Pretexts. London : Triad Grafton books, 1935. 272
14. Huxley A. Literature and Science. New York : Harper, 1963. 118 p.
15. Aldous Huxley. A Memorial Volume. London : Chatto & Windus LTD, 1966. 175 p.
16. Huxley A. Shakespeare and Religion. Aldous Huxley (1984–1963). Memorial Volume. London: Chatto & Windus, 1966. P. 163–175.
17. Huxley A. Music at Night. New York, 1970. 303 p.
18. Huxley A. After Many a Summer. London : Granada, 1976. 255 p.
19. Huxley A. Eyeless in Gaza. Parther : Granada, 1979. 415.
20. Huxley A. Antic hay. London : Granada, 1980. 250.
21. Huxley A. Brave New World Revisited. London : Vintage, 1994. 154 p
22. Huxley A. Point Counter Point. Random House, 2004.
23. Huxley A. Ape and Assence. Random House, 2005.
24. Huxley A. Those Barren Leaves. Random House, 2005.
25. Huxley A. Island. London : Vintage Publishing, 2005. 286 p.
26. Huxley A. Time Must Have a Stop. Random House, 2015.

Анотація

Караєва І. С. Філософські концепти Олдоса Гакслі в есеїстичному та художньому проявах. – Стаття.

Доведено, що філософські концептуальні ідеї О. Гакслі знайшли своє відображення як в філософській есеїстиці, так і в його філософських романах. Проведено аналіз останніх досліджень на прикладі робіт Н. Хамітова, С. Крилової, Т. Шевченко. Дано визначення понять концепт, філософське мистецтво, філософська есеїстика, філософський роман. У сучасній філософії під концептом розуміють поняття-ідею, що містить у собі певний підхід до дійсності. Філософський есей та роман є складовими філософського мистецтва та дієвими інструментами трансляції концептуальної ідеї автора твору. Виокремлено філософські концепти О. Гакслі стосовно творчої особистості, смерті та безсмертя особистості, моделювання майбутнього людства, ідеального наркотичного засобу. Наведено приклади есеїстичних та художніх творів О. Гакслі та прослідковано паралелізм присутності означених концептів в есеях та філософських романах О. Гакслі. Вказано на попередні дослідження авторки статті, які взаємодіють з темою філософських концептів О. Гакслі. Концепт творчої особистості полягає в тому, що митець приречений вступати в конфлікт з оточуючим світом аби вберегти особистісне начало від масової бездуховності й конформізму. Концептуальна ідея смерті проходить еволюцію від абсурдності смерті до стану екзистенціалу. Моделювання майбутнього людства як концепт остаточно сформувався і знайшов своє художнє відображення в останньому романі «Острів». Концептуальна ідея ідеального наркотичного засобу на благо людства осмислюється як засіб пізнання та вдосконалення особистості людини, також ця ідея реалізувалась в практичній трансперсональній психології як засіб, що полегшує стан невиліковно хворих людей. Означені концептуальні ідеї О. Гакслі незмінно залишаються актуальними в сьогоденному інтелектуальному та художньому просторі та заохочують сучасних мислителів до творчих дискусій.

Ключові слова: Олдос Гакслі, концепт, філософське мистецтво, філософська есеїстика, філософський роман.

Summary

Karaieva I. S. Philosophical concepts of Aldous Huxley in essayistic and artistic manifestations. – Article.

It is proved that the philosophical conceptual ideas of A. Huxley were reflected both in philosophical essays and in his philosophical novels. An analysis of recent research is carried out using the works of N. Khamitov, S. Krylova, T. Shevchenko. The definitions were given for the following: concept, philosophical art, philosophical essay, philosophical novel. In modern philosophy, a concept is understood as a concept-idea that contains a certain approach to reality. A philosophical essay and novel are components of philosophical art and effective tools for transmission of author's conceptual idea. The philosophical concepts of A. Huxley are highlighted regarding the creative personality, death

and immortality of the personality, modeling the future of humanity, and the ideal narcotic drug. Examples of essayistic and artistic works of A. Huxley are given and the parallelism of specified concepts in A. Huxley's essays and philosophical novels is traced. Previous studies of the author of the article that interact with the topic of A. Huxley's philosophical concepts are indicated. The concept of a creative personality is that the artist is doomed to enter into conflict with the surrounding world in order to protect his personalsty from mass unspirituality and conformism. The conceptual idea of death undergoes an evolution from the absurdity of death to the state of existential. Modeling the future

of humanity as a concept was finally formed and found its artistic reflection in the last novel "Island". The conceptual idea of an ideal narcotic for the benefit of humanity is understood as a means of knowing and improving the human personality, this idea was also implemented in practical transpersonal psychology as the means of alleviating the condition for incurable ill persons. The indicated conceptual ideas of A. Huxley remain unchanged relevant in today's intellectual and artistic space and encourage modern thinkers to creative discussions.

Key words: Aldous Huxley, concept, philosophical art, philosophical essays, philosophical novel.

Дата надходження статті: 27.07.2025

Дата прийняття статті: 06.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025